

УДК 37.017 (09)

Н.А. Сейко,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський педагогічний університет)

ДОБРОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

У статті розкривається місце та роль періодичних видань у поширенні відомостей про розвиток добročинності у сфері освіти України у ХІХ – початку ХХ століття на прикладі як регіональних, так і загальнодержавних зразків преси.

Проблема добročинності у сфері освіти у контексті її історичного розвитку посідає значне місце у сучасних наукових дослідженнях [1; 2; 3; 4; 5; 12; 15]. Як система це явище склалося в Україні у другій половині ХІХ століття, чому сприяла низка соціокультурних перетворень, що виявилися на той час: 1) розробка нормативно-правового підґрунтя добročинної діяльності; 2) збільшення прошарку крупних заводчиків, купців, землевласників та зростання їх суспільної свідомості; 3) розвиток тогочасного "третього сектора" у вигляді добročинних фондів, товариств, закладів громадської опіки та соціального захисту; 4) організація діяльності земств, які брали на себе функцію координації добročинних зусиль місцевих громад; 5) розвиток "статусного" параметра добročинності (умовою для зайняття певних посад була обов'язкова добročинна діяльність; з іншого боку, без можливості здійснювати добročинність не варто було претендувати на певний статус у громаді); 6) популярність добročинності на рівні ментальнісних характеристик (традиції "ніщелюбія", милосердя, добродіяння у слов'янському світі).

Добročинність у сфері освіти кінця ХІХ – початку ХХ століття знаходила своє відображення у газетних та журнальних публікаціях, науково-популярних збірниках, календарях тощо. При цьому всю періодичну пресу того часу у контексті проблеми добročинності можна поділити на дві великі групи:

І. Газети та журнали загальномісцевого характеру, які час від часу присвячували свої шпальти проблемі добročинності у сфері освіти ("Киевлянин", "Волинские губернские ведомости", "Киевская старина", регіонального рівня "Календарі" та багато інших).

Особливе місце серед названих зразків періодичної преси займають місцеві видання, які найбільш детально аналізували події у сфері освіти та культури своїх регіонів та можливості добročинності у розвитку соціокультурного простору. До них, наприклад, відноситься польськомовна житомирська газета "Кресовий тижневик" ("Tygodnik kresowy").

"Tygodnik Kresowy" (далі ТК) – один з маловідомих (з причини короткого терміну існування і напруженості самого часу виходу) зразків регіональної преси етнічного характеру. Газета побачила світ 15(28) листопада 1917 року; друкувався тижневик у місцевій польській друкарні.

Здебільшого у газеті йдеться про пожертви на користь Мацежи Польської (Macierz Polska – громадська організація польської етнонаціональної меншини в Україні, яка брала на себе функцію організації добročинних зусиль місцевих польських громад у сфері освіти та культури поляків в Україні) та її окремих закладів. "ТК" у кожному номері подавав інформацію з життя волинських шкіл, прізвища добročинників, суми пожертвувань; публікувалися також оголошення Мацежи Польської, а то й просто нагадування "Пам'ятай про Мацеж Польську!", як-от: "Головний заклад Мацежи Польської на Волині встановив фонд імені князя Романа Сангушка; призначені для цієї мети 1000 руб. будуть служити основним капіталом для однієї з шкіл на Волині" [6,8]; "Сьогодні, в неділю, на вулицях міста збір для Мацежи. Закликаємо всіх, кому не байдуже доля польського шкільництва, охоче і щедро наповнювати квартали пожертвувань" [7,7]; "Велику лотерею на користь середніх шкіл Мацежи Польської проводять батьківські комітети обох польських гімназій 24 і 25 грудня у залі Товариства Взаємного Кредиту. Найкращою рекламою є величезна кількість фантів, серед яких багато речей повсякденного вжитку. Під час вистави гратиме оркестр чесько-словацького полку[...] Треба підкреслити, що Його Екселенція кс.біскуп І.Дубовський, котрий завжди дбає про розвиток польського шкільництва, надав комітетам допомогу і підтримку у проведенні лотереї. Батьківські комітети працюють при обох гімназіях (жіночій по вул.Молчанівській, чоловічій по вул.Іванівській)" [8,5]; "Замість святкових побажань плінуть подання на Мацеж Польську. Гроші можна адресувати до книгарні Мацежи (вул.Київська,12) або в адміністрацію тижневику [8,4]".

Допомагали школам і інші культосвітні установи та мистецькі заклади. Так, друкарня у Житомирі пожертвувала на Мацеж Польську Волині гонорар за редакторську працю "пані К.Р.", яка побажала залишитися невідомою, у сумі 25 руб. А ось ще одна цікава інформація: "У житомирському міському театрі відома група аматорів сцени двічі виконала дуже популярну і досконалу комедію Міхала Балуцького "Відкритий дім"... Прибуток від вистави призначений для Мацежи Польської. Цей факт є найкращою рекламою" [6,8]; "Спілка жінок-польок в Житомирі провела у неділю 20 листопада у відділовій кав'ярні вечірку на користь дитсадків для біженців" [8,4].

Так, з часом місце буденних мирних оголошень зайняли відозви, розпорядження, виклад перебігу революційних подій та їх аналіз. Для добročинності на цілі розвитку шкільництва залишалось дедалі менше місця на шпальтах газети.

Такого роду засоби масової інформації є важливими для історико-педагогічного аналізу з огляду на кілька причин: 1) вони надають детальну краєзнавчу інформацію регіонального рівня; 2) у таких зразках ЗМІ відображена місцева соціокультурна ситуація на загальному державному фоні, що дає можливість застосувати порів-

няльно-історичний метод і визначити специфіку регіону; 3) у регіональних газетах можна віднайти відомості про особи добро чинників, які відсутні у газетах та часописах загальноросійського рівня.

II. Періодична преса, цілком присвячена діяльності добročинних товариств та закладів громадської опіки. Ця група засобів масової інформації XIX – початку XX століття представляє у контексті обраної проблеми найбільший інтерес. До неї можна віднести часописи: "Журнал Императорского Человеколюбивого Общества", "Призрение и благотворительность в России", "Трудовая помощь", "Детская помощь" та деякі інші. Звернемося до двох із вказаних часописів: "Трудова допомога" та "Опіка і добročинність у Росії". Зауважимо одразу, що власне українських (чи україномовних) серед таких часописів віднайти не вдалося. Однак російські часописи, присвячені добročинній діяльності та громадській опіці, публікували досить матеріалів з України.

Часопис "Трудова допомога" ("Трудовая помощь") видавався з 1898 по 1916 рік Попечительством про будинки працьовитості та робітничі будинки ("Попечительство о домах трудолюбия и работных домах") імператриці Олександри Федорівни. Структура часопису з року в рік залишалася більш-менш постійною. Зміст поділявся на 8-9 розділів, серед яких у контексті досліджуваної проблеми найбільший інтерес викликають такі: "Узаконення і розпорядження уряду з проблем громадської опіки та добročинності"; "Нариси приватної добročинності в Росії" (у цьому розділі можна знайти чимало відомостей про добročинні пожертви на користь дитячих притулків, сиротинців, лікарень, шкіл в Україні); розділ, присвячений теоретичним засадам розвитку добročинності (переклади наукових праць та вітчизняні публікації), напр. Благотворительность и трудовая помощь гр. д'Оссонвиля. Перевод с франц. Б.К. Ордина [//Трудовая помощь. - №4, 1898. – С.358-375].

Таким чином, часопис "Трудова допомога" у кінці XIX століття став необхідним джерелом інформації як для керівників земств та попечителів шкіл, так і для місцевих добročинців - представників інтелігенції, купецтва, дворянства тощо.

Серед законодавчих актів, опублікованих у часописі, на особливу увагу в сенсі досліджуваної проблеми заслуговує "Зразковий статут товариств надання допомоги незаможним учням" ("Нормальный устав обществ вспомоществования нуждающимся учащимся"). Необхідність розробки такого документа полягала в тому, що кількісне зростання різного роду шкільних добročинних товариств вимагало якісно нового підходу до їх юридичного статусу та підстав діяльності [10].

Такі товариства могли надавати кілька видів добročинної допомоги школярам: оплата навчання окремих учнів; безплатна видача книг і навчальних посібників або їх продаж за пільговими цінами; надання одягу, взуття, харчування для незаможних учнів; сприяння у пошуку учнями додаткових джерел заробітку (наприклад, навчання учнів вдома тощо); безплатне постачання ліків та лікування у шпиталях; призначення грошової допомоги.

Для визначення виду та обсягу добročинної допомоги бралися до уваги не лише матеріальні умови проживання школяра, але й його поведінка, ставлення до навчання. Таким чином, добročинність з чинника власне соціалізаційного перетворювалася на мотиваційно-ціннісний, спонукальний.

Добročинні кошти товариств допомоги надходили з кількох джерел: членських внесків; прибутків від вкладених коштів; пожертв членів товариства чи інших осіб та установ (кошти, речі, заповіти); прибутків з різноманітних акцій, влаштованих товариством (театральні вистави, літературні читання, публічні лекції, концерти тощо); зборів за підписними листами і книгами; публічних зборів коштів (т.зв. "кварцяних" зборів).

Крім публікації та коментаря, до нормативно-правових актів у сфері добročинності, часопис "Трудова допомога" подавав багато інформації про розвиток добročинності в різних регіонах Російської імперії, в тому числі – в Україні. Так, в одній зі статей опубліковані враження інспектора закладів опіки О.О. Буксдегена про відвідання ним київського дому працьовитості. Він відзначив, що у цьому закладі діти 7-11 років працювали у кількох ремісничих майстернях і отримували платню за свою працю, на що могли утримувати себе: "Мені показували хлопчика, що раніше ночував під парканом; тепер він знаходиться у будинку працьовитості, де, крім нього, мають притулок ще три хлопчики і трое дівчаток, зовсім безпритульні; бачив я також 16-річного хлопчика, котрий пішки прийшов з Тобольська до Києва як прочанин. Опинившись тут без будь-яких засобів і з хворими очима, він знайшов притулок у домі працьовитості, де сторожем отримує 4 руб.50 коп. щомісяця" [10: 89].

Значне місце у часописі "Трудова допомога" надавалося дітям і підліткам, що знаходилися у місцях позбавлення волі та неповнолітнім злочинцям. Добročинність при цьому сприймалася як вирішальний чинник превентивізації злочинності, а просвітництво, залучення дітей до школи – як засіб зниження дитячої та підліткової поведінки [12].

Практика російського судочинства того часу призвела до того, що, разом із засудженими батьками, у в'язницях утримувалися їхні діти. Таким чином, попереджаючи дитячу безпритульність, суспільство нарощувало злочинність серед дітей па підлітків. При цьому такі діти лише зрідка відвідували школу, роками не полишаючи в'язничних мурів. Про рівень їхньої адаптованості до життя у суспільстві поза в'язницею не варто й говорити. Автор визначав таку ситуацію як "вироснування злочинців коштом держави, добročинність же – як інструмент виправлення шкоди, заподіяної суспільством своїм громадянам" [12].

Серед категорій соціально дезадаптованих дітей, що стали об'єктом уваги часопису "Трудова допомога", були й безпритульні. Ф.Г. Подоба, завідувач Санкт-Петербурзьким дитячим притулком св. Ольги, пропонував своє бачення добročинної допомоги безпритульним дітям та притулкам для неповнолітніх. На його думку, кошти, на які утримувалися притулки, мали поділитися надвоє – основні (асигнування міської громади) та спеціальні (пожертви приватних осіб, прибутки з майстерень, добročинні збори з акцій тощо). Кожен притулок мав заснувати на ці кошти кілька стипендій для найбільш здібних вихованців з метою їх подальшого навчання після закінчення училища при сиротинці. Крім звичайних класів, при сирітському притулку можна було заснову-

вати ремісниче училище для дітей, які залишалися у притулку після 16 років. На забезпечення ремісничих училищ виділялися кошти зі спеціальних (добročинних) фондів [14].

Варто зауважити, що добročинної допомоги потребували не лише вихованці, але й педагоги притулків, які все життя присвячували обездоленим дітям. У 1873р. в одеському притулку помер від голоду вчитель Андреев. Цей факт також став предметом обговорення у часописі [13:290].

Часопис "Трудова допомога" публікував також відомості про спеціальні добročинні акції, що проводилися Попечительством про будинки працьовитості і робітничі будинки. Так, у 1900р. був оголошений конкурс творів на здобуття премії імені імператриці Марії Федорівни; теми для творів визначалися такі: "Трудова допомога як засіб опіки бідних", "Історичний огляд заходів громадської опіки і добročинності в Росії", "Співвідношення приватної і громадської діяльності у царині опіки бідних і добročинності".

Часопис "Опіка і добročинність в Росії" ("Призрение и благотворительность в России") видавався протягом 1916 року і був призначений, головним чином, для збирання, обміну та передачі інформації, пов'язаної зі становищем біженців та місцевого населення, яке опинилося у полі бойових дій у період I світової війни. Проблема добročинності як засобу розв'язання найсуттєвіших завдань соціального захисту дітей та підлітків зайняла на сторінках часопису не останнє місце.

Особливе місце серед громадських добročинних організацій періоду першої світової війни займала фундація Великої княгині Тетяни Миколаївни. Ця фундація стала своєрідним зв'язуючим осередком між добročинними структурами царської Росії та місцевою громадою у сенсі добročинної допомоги дітям, які опинилися у категорії біженців і прибули з Польського Королівства або із західної частини України. Оскільки цей комітет мав поважну підтримку при царському дворі, то йому вдалося дістати дозвіл на організацію середніх шкіл для біженців у кінці жовтня 1915 року [15]. Ці школи мали фінансуватися як за рахунок державного бюджету, так і за рахунок приватних пожертв. У короткий час було створено осередки Комітету в усіх регіонах України. Розглянемо діяльність деяких.

Київське відділення Комітету Великої Княгині Тетяни Миколаївни розпочало свою діяльність 15 січня 1915 року. У перший час своєї діяльності комітет надавав біженцям лише грошову допомогу. Для старших підлітків та молоді були влаштовані майстерні. Першою з таких майстерень стала швацька. У ній протягом року було виготовлено 32 218 одиниць різного одягу. Цей вид трудової добročинності став популярним, тому було відкрито згодом ще дві швацькі майстерні та взуттєва. Учнями останньої стали діти біженців (25 підлітків) [16: 573]. З дітей підліткового віку організовувалися також артілі (натирачів підлоги, вантажників і лісорубів).

На одному із засідань Комітету обговорювалося питання про "спонукання підлітків-біженців до трудової діяльності", оскільки в час війни серйозно збільшилася кількість дітей, які займалися грабунком, попрошайництвом, бродяжництвом. Їх затримували органи правопорядку за "праздношатательство и безписьменность" (рос.) [17: 596]. Тому комітет зав'язав контакти з т.зв. Судом для малолітніх. Окреслилися два шляхи вирішення проблеми. Один – передати цю справу до компетенції поліції та Особливих судів для малолітніх. Другий – поширити сферу діяльності комітету на таку групу дітей, тобто організувати для них окремий вид добročинної допомоги – у вигляді трудової взаємодопомоги.

Подільське відділення Комітету Великої Княгині Тетяни Миколаївни засноване 18 жовтня 1914 року. З часом заснувалися повітові осередки у Кам'янці, Проскурові, Утиці, Літині, Вінниці, Гайсині, Брацлаві, Могилеві-Подільському, Балті і Ямполі. Особливою турботою подільського комітету одразу стали діти, школярі, старенькі, непрацевдатні. У Кам'янці-Подільському було відкрито постійний притулок для опіки над дітьми осіб, що постраждали внаслідок військових дій.

Волинське відділення Комітету Великої Княгині Тетяни Миколаївни засноване 31 грудня 1914 року. Відділення створило притулок для дітей, які загубили батьків, а також для повних сиріт на 100 осіб різного віку та національності. У притулку, окрім опіки, дітям забезпечувалося навчання грамоти, письма та рукоділля. Варто передбачити, що серед них були діти-поляки, хоча про це не вдалося віднайти окремих матеріалів [16: 568].

Таким чином, преса XIX – початку XX століття на своїх шпальтах приділяла значну увагу розвитку добročинності у всіх сферах громадського життя. Це стало свідченням того місця і ролі, яке зайняла добročинність у суспільній свідомості та розвитку соціокультурного простору. За публікаціями можна виділити основні форми добročинності у сфері освіти, які існували у XIX – початку XX століття, такі як: індивідуальна, групова та масова форми добročинності (за рівнем вияву); державна, приватна, громадська тощо (за рівнем організації); етнічна, конфесійна тощо (за специфічними соціокультурними виявами); фінансова, діяльнісна, організаційна (за типом соціального захисту); одномоментна, тривала, постійна (за часом дії).

1. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – поч. XX століття). – Кіровоград, 1998. – 179с.
2. Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918): Дис...канд.іст.н. – К, 1996. – 206с.
3. Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914рр.): Дис...канд.іст.н. – К, 1997. – 205с.
4. Донік О.М. Добročинна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX – поч. XXст.): Дис... канд.іст.н. – К, 2001. – 211с.
5. Ступак Ф.Я. Діяльність благодійних товариств Києва другої половини XIX – поч. XXст.: Дис...канд.іст.н. – Київ, 1997. – 156с.
6. //Tygodnik Kresowy. - №1, 1916. – С.8.
7. //Tygodnik Kresowy. - №4, 1916. – С.7.

8. //Tygodnik Kresowy. - №6,1916. – С.4.
9. Указатель пожертвованных капиталов по МНП. – СПб, 1912. – 479с.
10. //Трудовая помощь. - №5, 1898.
11. //Трудовая помощь. - №8, 1898.
12. Гогель С. Удаление невинных детей из тюрем //Трудовая помощь. - №9, 1898. – С. 262-277. //Трудовая помощь. - №9, 1898.
13. Подоба Ф.Г. К вопросу об учреждениях для призрения и воспитания детей //Трудовая помощь. - №10, 1898. – С. 270-291.
14. Korniecki J. Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny. - Wrocław, 1939.
15. Деятельность отделений Комитета Ея И.В.В. Кн. Татианы Николаевны //Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С.573.
16. Трудовая помощь подросткам в г.Киеве // Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С. 596-604.
17. Сведения о числе беженцев в империи на 1-го июня 1916г. //Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С. 618-620.
18. Сейко Н.А. Польська громада Волини на сторінках "Tygodnika Kresowego" //Волинь-Житомирщина. -1997, №1. - С.117-122.

Матеріал надійшов до редакції 26.01.04 р.

Сейко Н.А. Благотворительность в сфере образования на Украине на страницах периодической печати конца XIX – начала XX в.

В статье раскрывается место и роль периодических изданий в распространении сведений о благотворительности в сфере образования Украины на примере региональных и общегосударственных образцов прессы.

Sejko N.A. Charity in the Field of Education in Ukraine (based on the periodicals of the end of 19th - the beginning of the 20th centuries).

The paper addresses the role of press in the dissemination of information on charity in the field of education in Ukraine based on the regional and national periodicals.